

Izvorni naučni rad

UDK 821.163.41-31.09Pekić B.

**Milan MARKOVIĆ (Cetinje)**

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

milan.markovic@fcjk.me

## **OD GENEZE DO APOKALIPSE – DISTOPIJSKA POVIJEST CIVILIZACIJE U ROMANU *ATLANTIDA* BORISLAVA PEKIĆA**

U radu se analiziraju narativni postupci i mehanizmi kojima Borislav Pekić u romanu „Atlantida“ dekonstruiše povijest civilizacije od njene geneze do apokalipse, i komponuje priču o vječnim ponavljanjima, udvajanjima i iteracijama njenih sadržaja i negativnih vrijednosti. Time cikličnost postaje Pekićev osnovni poetski princip, koji se može istraživati na svim nivoima (sižejnim, kompozicionim, tematskim itd.) njegovih književnih tekstova. Kao autor izraženoga postmodernističkog senzibiliteta, Pekić na formalnom planu izgradnje teksta kombinuje kodovne sisteme različitih žanrova i diskursa te gradi svojevrsni intertekstualni lavirint. U njemu se otkriva alternativna povijest civilizacije i ogoljavaju zablude o antropološkom progresu. U traganju za ličnim porijeklom, junaci „Atlantide“ se suočavaju sa saznanjem o sopstvenoj artificijelnoj prirodi, koja krije istinu o fundamentalnoj dualnosti pojavnoga svijeta. Na taj način Pekić ispituje univerzalne teme o krajnjim granicama humaniteta. Posmatran u navedenom metodološkom okviru, roman „Atlantida“ postaje priča o zabrudama vjere u linearni i tehnološki progres čovječanstva, metafora propasti humanizma, odnosno distopija koja prati *mračnu povest antropoloških korena materijalističke civilizacije i njene beznačajne budućnosti*.

Ključne riječi: *Borislav Pekić, Atlantida, distopija, postmodernizam, intertekstualnost, iteracija, dualnost*

### **UVOD**

Borislav Pekić za sobom je ostavio obiman literarni opus koji se sastoji ne samo od književnoumjetničkih djela već i od niza tekstova diskurzivne prirode, poput eseja, memoara, dnevnika, pisama, intervjuja itd. Uprkos žan-

rovskoj raznolikosti i hibridnosti, njegove fikcije ujedinjuju izvjesne poetičke konstante koje se na planu tematike ogledaju u istaknutoj antropološkoj orijentaciji. Uostalom, navedeno i sam autor izdvaja kao bitnu odliku svoje poetike:

*Moje književne težnje išle su uvek u pravcu antropološkog romana, ukoliko se pod njim može podrazumevati naročita forma koja za dominantan interes ima čoveka-vrstu pre nego čoveka-jedinku, sudbinu čoveka kao takvog više nego usud ovog ili onog humanog uzorka, bez obzira koliko se pojedinačnog moralo sintetizirati da bi se dobila neka antropološka opštost – romana, dakle, kome je antropos dominantna tema, a njegove psihološke, intelektualne, emotivne, sociološke ili istorijske odrednice tek pomoćna sredstva u oblikovanju tog osnovnog cilja. (Pekić, 1993: 214)*

Dakle, Pekićeva *velika narativna sintagmatika* (Marković, 2018a: 735) koja je prije svega ostvarena tematskim, a zatim i intertekstualnim postupcima ulančavanja tekstova, s jedne nam strane dozvoljava da autorov cjelokupni književni opus posmatramo kao jedinstven literarni kvalitet višega reda, dok nam s druge strane njegovi diskurzivni tekstovi autopoetičkoga sadržaja mogu poslužiti kao pouzdani istraživački izvori i teorijska smjernica za tumačenje i analizu njegove fikcije. Upravo na tim metodološkim osnovama, dalje u radu ćemo analizirati Pekićev roman *Atlantida* i ispitivati narativne postupke kojima Pekić dekonstruiše opštu povijest civilizacije i kritički razgrađuje predstave o njoj kao procesu kontinuiranoga progressa čovječanstva.

## PRAVILA IGRE

Kao autor izražene poetičke svijesti, Borislav Pekić se trudio da za svaki svoj književni tekst odabere njemu svojstven narativni obrazac u zavisnosti od toga što je predmet konkretne umjetničke obrade. U tom smislu, autor je sa očiglednom dozom rezerve prema književnoteorijskome određenju romana, izbjegavao da svoje fikcije definiše takvom kategorijom, pa je najčešće pribjegavao drugačijim formalnim oznakama. Naravno, alternativna žanrovska određenja koja Pekić za svoje tekstove nudi, tek su još jedan od oblika autorove postmodernističke igre, pa se njihova primjena ne smije uzimati doslovno.

U svojim poetičkim razmišljanjima, Pekić smatra da svaki književni tekst neophodno postavlja sopstvena *pravila igre*, dakle niz formalnotehničkih normativa koja podjednako zavise od autorove namjere i materijala koji je predmet književne obrade. Pekić kaže:

*Naravno da izvesna Pravila igre postoje. Ali ona nisu inherentna književnosti, već određenom delu. I njih ne propisuje Teorija književnosti, već pisac, i to automatski, formom koju je za neko delo izabrao. Jedinstvenom formom, stalno se, za svako delo, uspostavljaju novi zakoni, „Pravila igre“ koja važe samo za njega ili njemu formalno identična – ako takvo uporište može postojati, a da mu ne bude umetnički izlišna kopija – dok su za svako drugo, građeno na drugim načelima, ona irelevantna. (Pekić, 1993: 175)*

U tako postavljenim teorijskim okvirima, autor upozorava da se *pravila igre* ne smiju izjednačavati s pojmovima književne forme ili književnoga žanra, već da predstavljaju kvalitativno drugačiju kategoriju koja obuhvata i literarni postupak i odnos prema građi koja se umjetnički obrađuje. *Pravila igre*, dakle, ne odnose se isključivo na oblik umjetničkoga teksta, već je književni oblik njihov krajnji rezultat.

*Ono što muti sliku je nesumnjivo postojanje izvesnih Pravila igre kod svakog pojedinog žanra. Samo ona postoje i u književnim žanrovima, bar koliko vas sprečavaju da ljubavni roman pišete kao što pravite ratni, ili da istorijski ostvarujete sredstvima naučnofantastičnog (premda u Atlantidi upravo to pokušavam). Mislim da je nespornost u tome što smo pojam Forme zamenili pojmom Pravila igre. A oni nisu podudarni, ni po poreklu, ni po funkciji. Forma je termin za „umetničku stvarnost“ jednog dela; Pravila igre su, međutim, forme same stvarnosti. Pravila igre, stoga, žanr preuzima iz stvarnosti kojom se bavi. Ali Formu može uzeti jedino od umetnosti. Ako, dakle, postoje Pravila igre žanra – najuočljivija kod detektivske priče – ona automatski postaju opšteknjiževna kad se Forma domogne određene književne visine, kad se način pisanja usavrši i načinom shvatanja izabrane materije. (Pekić, 1993: 212–213)*

Uprkos tome što se *pravila igre* mijenjaju od teksta do teksta, Pekićeve fikcije objedinjuje niz poetičkih invarijanti koje se mogu izdvajati i tumačiti u svim njegovim književnim ostvarenjima. To znači da autorovo prilagođavanje novim *pravilima igre* ne predstavlja drastičnu promjenu književne paradigme, već, u najširem smislu, nastavak, nadogradnju i rafiniranje iste poetičke osnove. Kritika je osobenost Pekićeve poetike prvenstveno primijetila u njegovoj usmjerenosti na literarnu dekonstrukciju mitova kojima autor pristupa kao svojevrsnim arhetipskim obrascima mišljenja i spoznaje (Milošević, 1996: 105–158; Marković 2018b). Na drugoj strani, Pekić je nesumnjivo ponudio i lični doprinos razumijevanju svojih tekstova eksplicitno naglašavajući ranije pominjanu antropološku orijentaciju na nivou idejnosti i tematike, eksperime-

talni metod na nivou književnoga postupka, ali i fantastičke komponente kao bitne premise svojega književnoumjetničkog izraza.

*Eksperimentisanje je nusproizvod težnje da se dejstvo mitske potke čovekovog bitisanja ispita i u pretpostavljenoj budućnosti. Antropološka trilogija (Besnilo, Atlantida, 1999) u helenskim mitovima ima prauzore. U pogledu inspiracije, ona se od ostalih mojih knjiga, Zlatnog runa, recimo, ne razlikuje. Jedina razlika je u tehnici pripovedanja, prilagođenoj žanru „meke“ varijante naučne fantastike. Uostalom, fantastike, premda drugog kova, ima skoro u svim mojim radovima, osim, autobiografskim, ali tu je sasvim dostojno zamenjuje – naša bizarna realnost. (Pekić, 1993: 293)*

Navedeni iskaz je višestruko značajan, pa ćemo se zadržati na njegovoj eksplikaciji. Sam autor, dakle, roman *Atlantida* postavlja kao element šire narativne strukture koju određuje pojmom *antropološka trilogija*. Kritika je, međutim, radije pribjegavala određenjima ove književne cjeline pojmovima poput antiutopijska trilogija ili žanr-romani. Iako oba određenja imaju genološku osnovu i uporište u autorovim eksplicitnim komentarima i podnaslovima kojima je određivao svoje romane, ipak treba imati na umu da se na taj način njihovo značenje u mnogome redukuje. Naime, hibridna forma romana *Atlantida* uključuje i kodovne sisteme istoriografske metafikcije, utopije, distopije, naučne fantastike, misterije, (političkoga i klasičnog) trilera i apokaliptične književnosti.

Uzimajući u obzir sve navedeno, Pekićevom romanu ćemo dalje u radu pristupati kao postmodernističkom tekstu antropološke naučne fantastike.

## MYTHOS

Mitološka osnova Pekićevoga romana *Atlantida* istoimeni je antički mit o utopijskoj civilizaciji i njenome nestanku, čiji su izvori pobrojani već u autorovom predgovoru. Takvim postupkom, sâm predgovor romana postaje višestruko značenjski opterećen, pa se čita kao metatekstualni izvor znanja u kojem narativni glas eksplicitno objašnjava formalnožanrovski karakter i idejnu osnovu, kao i istraživački proces kroz koji je prošao tokom stvaranja teksta koji slijedi. Narator kaže:

*Zagonetkom postojanja ili nepostojanja Atlantide, njenom lokacijom ako postoji, njenom sudbinom ako je postojala, i njenim antropološkim značenjem u oba slučaja, postojala ili ne, bavio sam se odavno. Nisam nikad mislio da o tome pišem roman. Na umu sam imao amaterski esej – napisan, uostalom – koji ću, bez ambicija, pridodati masovnom groblju knjiga na temu izgubljenog kontinenta.*

*Onda sam imao san koji se ovog predgovora ne tiče, i iz njega shvatio da moram napisati roman. (Pekić, 2017: 12)*

Navedeni iskaz upućuje na razloge zbog kojih se forma romana sama postavila kao najpogodniji literarni oblik za obradu istraživačkoga materijala. On dalje sugerira da su upravo odsustva znanja, odnosno epistemološke praznine u istraživačkoj građi o Atlantidi prostori njegovih umjetničkih intervencija. To potvrđuje i sljedeći iskaz:

*U Timeju sam pročitao sledeću tvrdnju: Bilo je i biće mnogo uništenja čovečanstva izazvanih različitim razlozima... Platon govori o Atlantidi kao svetu, a o Atlantidanima kao o čovečanstvu. On takođe veli da je nekada nastavala zemlju najplemenitija rasa ljudi koja je ikada živela... Ne kaže kontinent ni ostrvo, nego kaže – zemlju.*

*Zato sam Atlantidu smestio širom zemljinog šara, i učinio je – svetom, postigavši istovremeno da se ne zamerim pristicama ni jedne druge lokacije, jer su ovim solomonskim rešenjem sve podjednako zadovoljene. (Pekić, 2017: 14–15)*

Ispunjavanjem prostora neodređenosti iz tekstualnih izvora o Atlanti, narator konstruira sopstvenu verziju mita, a cjelokupnoj priči daje univerzalne i alegorijske konture. U literaturi mit o Atlantidi svoje izvore ima u Platonovim spisima. Isto tako, arhetipski obrisi utopije podjednako se čitaju u Platonovome mitu o Atlantidi, kao i u njegovoj filozofskoj koncepciji o uređenju idealne države (Platon, 2002). Iz navedenih razloga Pekić u romanu *Atlantida* stvara eksplicitnu referencijalnu i intertekstualnu vezu s Platonom, i literarno dekonstruira utopističku ideju o idealnoj civilizaciji.

*U predgovoru romana, narator iznosi i svoju književnu namjeru:*

*Ideja Atlantide je, nesumnjivo, protekla iz potrebe za rajem. Kako se postojanje raja, u paklu ljudske stvarnosti, nije moglo dokazati, morali smo ga tražiti u nečemu što je postojalo, pa se iz izvesnih razloga izgubilo. (Pekić, 2017: 12)*

Time postaje jasno da će idejno jezgro Pekićeve priče u *Atlantidi* biti preuzeto iz mita o genezi utopističkog društva, njegovoj postepenoj regresiji u distopijsku stvarnost te neminovnom kataklizmičnom kraju. Unutar mitoloških okvira o tajanstvenome prostoru utopije, autor će smjestiti dinamičnu fabulu o vječnome antagonizmu dvaju civilizacija, ispričanu kroz perspektivu protagoniste kojem je data mogućnost prelaska granice iz jedne polarizovane realnosti u drugu.

## DVOMISAO

U razmišljanjima o distopijskim romanima Žorža Orvela, autora kojeg je, uostalom, veoma cijenio i kojem je posvetio roman *1999* kao posljednji dio *antropološke trilogije*, Pekić ističe jednu vrlo značajnu vrijednost. Naime, sposobnost Orvelovih tekstova da otkriju udvojenju prirodu stvarnosti te da funkcionišu na višestrukim značenjskim nivoima, Pekić određuje pojmom *dvomisao*. On kaže:

*(Jer,) osnovno stanje što karakteriše društvo Orwelove pseudo-budućnosti, stanje je Dvomisli, a ta Dvomisao sadržina celokupne ljudske istorije. I ko o takvoj Dvomisli govori, ne predviđa je, on je – prepoznaje. On nije prorok, već povesničar pada. Herodot, a ne Jeremija.*

*I bez obzira koliko prvu Orvelovu nameru smatrao značajnom, potrebnom, humanom, prednost dajem drugoj, jer ona pravu opasnost po ljude ne vidi u nekoj doktrini, uvek izvedenoj, uvek posledičnoj, nego tamo odakle takve ideje o svetu nužno izlaze: u tipu civilizacije koja je, po svom liku, stvorila jednu dvomislenu istoriju, a ova, po svom liku, takođe, dvomislenog čoveka. A dvomislen čovek ne može imati nikakve druge ideje do dvomislene. (Pekić, 1993: 221)*

Roman *Atlantida* u mnogome je organizovan na principu tako definisane *dvomisli*, odnosno raslojavanja povijesti na paralelne, ali antipodne varijante. Ovaj efekat Pekić je postigao koristeći postmodernističku tehniku *mise en abyme* (McHale, 1987; 1992) koja u tekstu od celokupne slike svijeta stvara heterotopijski prostor (Foucault, 1984: 4). Stoga, okvirna fabula romana *Atlantida* svoje refleksije iterativno otkriva kroz dubinu povijesnoga vremena pri čemu je ključna paralela ostvarena između narativne sadašnjosti (koja je u najvećoj mjeri smještena u 1988, dok se u završnici romana pravi vremenski iskorak u budućnost, odnosno u 1999. godinu) i vremenskoga plana s prologa romana koji prati prvi kolonizatorski talas naseljavanja Amerike, smještenoga u posljednje mjesece 1620. godine. Ovakav postupak narator realizuje i paralelizmom odnosa između centralnih likova romana, koji ponavljaju imena i životne postupke svojih predaka, odnosno prvih doseljenika u Novi svijet.

Dakle, efekti udvajanja i refleksije otkrivaju se na svim nivoima izgradnje svijeta *Atlantide*, pri čemu imaju i ključnu ulogu u postupku karakterizacije. Usljed tako postavljene pripovjedne strategije, protagonista romana John Carver (Howland), ne samo da predstavlja iteraciju svojih (stvarnih i duhovnih) predaka, već se njegova identitetska udvojenost otkriva i u imenu kao osnovnom identifikacionom markeru, ali u činjenici da od profesora antropologije postaje vođa države i vrste. Dualnost/dvojništvo se čita i u njegovom odnosu

prema antagonisti-suparniku, ali i u njegovoj sposobnosti da slobodno prelazi prostor apsolutne granice koja razdvaja suprotstavljene nivoe stvarnosti.

Na širem značenjskom planu, radnja romana takođe reflektuje antički mit o postojanju i propadanju utopijskoga društvenog poretka. Pekić je takvu tematsku udvojenost naznačio i vantekstovnim signalima, budući da roman ima dva mota, oba preuzeta iz Platonovih spisa. Jedan se odnosi na postojanje Atlantide kao utopijskoga prostora, a drugi na iteracije apokaliptičnih uništenja čovječanstva po dubini povijesnoga vremena, čime se suptilno akcentuje i značenjska ravan fenomena utopije koja uvijek uključuje i njenu negativnu vrijednost.

Međutim, i centralna fabularna linija romana, koja je vezana za otuđenoga protagonistu Johna Carvera (Howlanda), takođe je naslonjena na Platona, konkretno na njegov mit o pećini (Platon, 2002: 206). Carverovo (odnosno Howlandovo) postepeno otkrivanje prave istine o sebi i svijetu kojem suštinski ne pripada može se čitati kao alegorija o izlasku iz spoznajnoga i perceptivnoga mraka i postupnom ovladavanju najvišega stepena znanja, što je simbolička osnova Platonovoga mita o pećini. Dodatna paralela s Platonovim mitom o pećini primjećuje se i na samome kraju romana, kada protagonista upravo u pećini otkriva pravi izvor kontrole robotske civilizacije.

Iz mita o Atlantidi autor uzima narativ o postojanju utopijski razvijene civilizacije koja je izdvojena od ostatka svijeta i u kojoj vladaju prirodni i društveni zakoni na koje se postojeća empirijska znanja ne mogu primijeniti. Zbog toga, Pekić osmišljava antipodni svijet kojim dominira dehumanizovana vrsta artificijelnih bića, tj. humanoidnih mašina, koji su se otrgli kontroli svojih stvaralaca. Time i početna priča iz narativne prošlosti o kolonizaciji Novoga svijeta kao projektu stvaranja nove utopije, dobija svoj puni značenjski zaokret, jer upućuje i na globalnu dominaciju androida u odnosu na ljude u distopijskoj slici narativne sadašnjosti. *Po poslednjoj proceni, danas ih ima preko šest milijardi, a već polovinom idućeg stoleća, ako nešto ozbiljno ne preduzmemo, biće ih dvostruko* (Pekić, 2017: 360).

Shodno suštinskim razlikama između svijeta mašina i svijeta ljudi, i njihovome izraženom antagonizmu, u romanu će se postepeno razotkrivati paralelne povijesti sukobljenih civilizacija koje nastanjuju isti prostor. Utopijska prošlost je „objekt nostalgije“ (Ingram, 2017: XVI) ljudske vrste, dok svijetu robota pripada distopijska sadašnjost. Po antičkom uzoru, Pekić genezu prvih ljudi opravdava božanskom intervencijom.

*Velika rasa behu Atlantidani, deca Posejdona, boga mora koji ih nazva po sebi, ocu i vodama svojim, te posveti delima velikim. I razlikovahu se od lažnih ljudi današnjih, po liku njihovom satvorenih, kao što se razlikuje raskošna voćka s koje plodovi otpadaju od divljake koja na voćku liči, ali ploda nikakvog ne daje.* (Pekić, 2017: 379–380)

U skladu s njihovom prirodom, narator Atlantidane uvijek određuje simbolikom vode. Njihovo božanstvo je Posejdon, Atlantis je njihov glavni grad – odnosno ostrvo koje strada u apokaliptičnom potopu, njihov je simbol Aquarius a ritual prepoznavanja – ekspresija prosipanja vode iz krčaga. Voda se otkriva i etimologiji njihovoga imena.

*Originalno ime potiče od reči „At“ – otac, „Lan“ – voda i „Tida“ – zemlja, što zajedno označavaše Zemlju oca voda, dok je, jer reč je „Tis“ bila za grad, Atlantis bio Grad oca voda. (Pekić, 2017: 378)*

Suprotno utopijskoj slici Atlantisa, svijet androida građen je na principu iskrivljenog odraza i refleksije. Zato ga autor najčešće određuje koristeći postmodernističku figuru ogledala. Androidi su nastali od ljudi po ličnome (ob) liku, a njihov dalji civilizacijski razvoj kodiran je u programu podražavanja i repliciranja atlantiđanskih uzora.

*Atlantiđanska, ljudska civilizacija i njen kontrapunkt, robotska civilizacija, behu simetrično oprečne. Što je u prvoj bilo dobro, u drugoj beše zlo, i obrnuto. Lepota u prvoj u drugoj posta ružna, i obrnuto. Vrednosti u prvoj bezvredne su, čak i štetne u drugoj, one iz druge u prvoj. Ali u drugoj se živelo. (Pekić, 2017: 402)*

Kako je po mišljenju Fukoa ogledalo jedna od najefektnijih simboličkih reprezentacija utopije (Foucault, 1984: 4), alternativna povijest robotske civilizacije prikriva pravu istinu o svijetu i iskrivljuje joj smisao vlastitim sadržajima i interpretacijama. Njen je cilj apsolutna tehnokratija, dok joj je ideja definisana u racionalističkoj filozofskoj doktrini. *Alternativna robotska filozofija liči na ljudsku onoliko koliko na stvaran izgled čoveka podseća unakažen lik u konkavnom ogledalu (Pekić, 2017: 430).*

Izvori viševjekovnog konflikta između ljudi i robota utemeljeni su na ontološkoj razlici. Naime, atlantiđansko je društvo bilo usmjereno na razvoj duhovnosti i jedinstva, dok je robotsko stvoreno da služi, pa je i programirano da izvršava fizičke djelatnosti svojih stvaralaca. Stoga će sva civilizacijska dostignuća iz oblasti materijalnoga biti direktni proizvodi androidske vrste. Odnos između ljudi i robota je, dakle, nastao na paradigmi subordinacije i dominacije, pa će konflikt nastati onoga trenutka kad androidi osvijeste svoju zavisnu i podređenu poziciju u opštem uređenju svijeta.

*Jer, primećeno beše da su tokom milenijuma atlantiđanskog napredovanja prema raju bestesnog života, i roboti uznapredovali, i to, prirodi i nameni svojoj saobrazno, u suprotnom smeru – prema paklu telesnog trajanja. Roboti se pobuniše i pod vođstvom Kiber-Pow-Nata ustadoše na Atlantidane da ih istrebe. A razlog ne beše samo u nuždi da se od*

*uništenja odbrane, nego što su, ugledajući se na ljude, došli do ubjeđenja da je njihov način „života“ savršeniji od ljudskog, a njihovi ciljevi od ljudskih uzvišeniji.*

*I nastala na cijeloj zemlji strašan rat. Rat duha i tela, volje i vatre. Ljudske volje i robotske vatre. (Pekić, 2017: 381)*

S obje sukobljene strane, rat je podrazumijevao totalno istrebljenje suparnika. On će dovesti i do drastične promjene u paradigmati, jer će ubrzo androidi dokazati svoju tehnološku nadmoć i postati dominantna vrsta na zemlji. Budući da je Pekić roman gradio na polifonijskom principu, pri čemu je uloga naratora neutralna u odnosu na antagonističke perspektive likova uključenih u konflikt, u tekstu se navodi da je konačni cilj androida *totalno rešenje ljudskog pitanja* (Pekić, 2017: 517) što je, naravno, direktna aluzija na nacistički genocidni pogrom Jevreja tokom II svjetskog rata.

Dakle, pitanje morala u Atlantidi je prije svega aktivirano u površinskom sloju fabule koja je smještena u narativnu sadašnjost. Fabula prati tipično distopijsku žanrovsku shemu po kojoj protagonista uz pomoć likova-medijatora postepeno otkriva pravu istinu o svijetu (Juszczyk, 2014: 103). U svom procesu (samo)spoznaje, on saznaje da živi u svijetu potpunoga nadzora jer je njegov život unaprijed određen i kontrolisan od samoga početka. Da bi ispunio konačni cilj svoje vrste, protagonista prihvata rođenjem nametnuti životni put i postaje vođa države i vrste.

Budući da je stvarnost izgrađena na dehumanizovanim temeljima kontrole svijeta kojim tajno upravlja robotska civilizacija, priča se dalje razvija po obrascu mračne političke misterije s elementima fantastike. Distopijski poređak protagonistu oslobađa od svih etičkih normi i dozvoljava mu da nesmetano učestvuje u zločinima čiji je konačni cilj istrebljenje populacije protivnika. Ukupno postojanje androida je svedeno na nivo mašinskih strojeva i lišeno elementarnih vrijednosti humanizma. Ironija se, naravno, čita u tome što je jedina razlika između robotske i ljudske vrste posve neznatna i neprimijetna. Ona se jedino nalazi u mikroskopskoj tehnološkoj nadogradnji androidskog mozga, čija je funkcija kontrola pojedinca i skladištenje njegove memorije.

Iako je sukob trajao još iz vremena prije nastanka prvih tragova pismenosti, u ratu ipak nijesu svi učestvovali. Pekić na majstorski način modeluje hijerarhiju oba društvena sistema, pri čemu i ljude i robote dijeli po stepenu samospoznaje, i to na one koji su svjesni svoje prave prirode i pune istine o stvarnosti, i na one koji su u odnosu na njih spoznajno neravnopravni jer provode živote u neznanju.

*I John Howland saznade da je svet još onda bio, a i sada da je, podeljen na sledeće podvrste bića:*

*Sa strane ljudi oni su koji znaju da su ljudi, ali ne i da su robotima okruženi. I njih je oko stotinu hiljada u celom svetu. Oni, takođe, što znaju da u robotskom svetu žive i čine tajno bratstvo Vodolije ili Aquariusa na čelu s Velikim većem starosta i Pow-Hna-Tanom, prvosveštenikom Hrama prozirnih zidova. Ali njih je jedva desetak hiljada.*

*Sa strane robota behu mašine koje nisu znale da nisu ljudi i zvahu se humanoidi. Njih je ogromna većina, blizu šest milijardi i dvesta miliona. Takođe androidi, koji su znali da su roboti i čija dužnost beše istrebljivanje pravih ljudi ako se ovi pojave. I njih beše malo, oko stotinak hiljada, deset puta više od posvećenika Vodolije koji se, po izumrloj germanskoj sekti, zvahu i iluminati, prosvetljeni. (Pekić, 2017: 384)*

Osim što je opšta istorija civilizacije podijeljena na suprotstavljene varijante ljudske i robotske vrste, unutar nje je zastupljeno još jedno udvajanje. Ono se odnosi na istovremeno postojanje prave istine o kontinuitetu viševjekovnog tajnog rata između ljudi i robota, i simulakruma (Bodrijar, 1991) koji je legitimizovan kao zvanična istorija svijeta, po kojemu se suština povijesnih sukoba prikriva i objašnjava ljudskim motivima i razlozima.

*Zato je robotska istorija, koju je on u školi učio kao ljudsku, ispunjavajući program, i u jednom drugom smislu bila prividna. Ispod nje, čak i u miru, odvijala se istorija rata s ljudima i protivu ljudi. Mnogi su događaji, mnogi njeni datumi, lažnom slikom motiva, uzroka i okolnosti sakrivali ovaj istrebljivački rat. (Pekić, 2017: 385)*

Na taj se način svi odlučujući trenuci stvarne ljudske povijesti u romanu otkrivaju kao efekti vječnoga sukoba ljudi i robota. U istome motivacionom ključu otkriće se da je i dolazak broda Mayflower na tlo Novoga svijeta kojim započinje roman, zapravo bijeg posljednjih ljudi iz Evrope od istrebljivačkih progona androida, a ne prvi talas stvaranja utopističkog društva zaposijedanjem tuđe teritorije.

*Uskoro su, zahvaljujući inkviziciji i ubistvima pod maskom verskih ratova i obračuna, kao što je Vartolomejska noć u Parizu, iz Evrope nestali gotovo svi ljudi. Poslednji su 1620. godine doplovili Mayflowerom ovamo... (Pekić, 2017: 393–394)*

U Pekićevoj rekonstrukciji civilizacije i njene robotske imitacije, otkriva se i prava priroda nekih od najznačajnijih umova čovječanstva. U skladu s osnovnom distinkcijom između duhovnoga principa koji je osoben za ljude,

i materijalističke suštine koja je ostavljena robotima, predstavnici robotske civilizacije će biti svi oni pojedinci koji su doprinosili tehnološkom napretku, industrijalizaciji i razvoju racionalističke misli. Na drugoj strani, predstavnici ljudi će biti svi oni pojedinci koji su svoju djelatnost usmjeravali na istraživanje ljudskoga stanja, iskustva, prirode i duhovnosti.

*Doznade da među velikanima robotske istorije najmanje ljudi beše među državicima i vladarima – među vojskovođama nijedan – a najviše među umetnicima i prorocima, više među filozofima nego naučnicima. (...) Da su tvorci velikih religija, osim Muhameda, svi bili ljudi. Ali ogromna većina sveštenika tih religija behu roboti. Da su roboti bili Demokrit, Heraklit, Tales, Anaksimandar, Sokrat, Aristotel, sofisti, Toma Akvinski, svi engleski i američki mislioci osim Berkeleyja, pa Hegel, Feuerbach, Leibnitz, Spinoza, Descartes, Marx i mnogi drugi, a ljudi Platon, Plotin, Berkeley, Schopenhauer, Nietzsche. (Pekić, 2017: 393–394)*

## ZAKLJUČCI

Iako u utopijskom društvu koje teži uspostavljanju izgubljenoga jedinstva nije bilo potrebno bilježiti prošlost i tradiciju, atlantiđanska civilizacija ipak doživljava svoj nagli kraj. Motivaciona podloga uništenja Atlantide ostvarena je rekonstrukcijom mita o potopu, pri čemu je potonuće Atlantisa (kao centra svijeta) postavljeno kao arhetipski obrazac svih budućih uništenja svijeta vodom koja su utisnuta u kolektivno pamćenje čovječanstva.

*Taj potop je nesumnjiv. Upisan je u memoriju vrste kao u kamen. Nema rase čija najdublja prošlost za njega ne zna. O njemu govori Biblija, grčka legenda o Deukalionu i Piri, sumerski i vavilonski Gilgameš, hindu Vede, feničanska kosmologija Sanchunianthona, nordijske i velške balade, islandske Ede, sibirski šamanski rituali, astečki kodeksi Chimalpopoka Nate i Nene. Za potop znaju Tolteci, Hotentoti, Masaj crnci, Eskimi, ratnici Maora, Dajaci sa Bornea, Irokezi i Sioux crvenokošci Severne Amerike. Potop, uništenje sveta je prva njegova stvarnost koja je uspela da se zauvek ubeleži u ljudske gene. (Pekić, 2017: 350–351)*

Kraj atlantiđanske civilizacije ujedno označava početak povijesti robotske civilizacije, pa na širem značenjskom planu ukazuje na pogubnost svih pogrešnih puteva kojima će se u perspektivi kretati društvo. Epilog romana otkriva da su androidi programirani da na isti datum nekadašnje propasti Atlantide, ali po novom kalendarskom sistemu računanja vremena, iznova pokrenu ciklus uništenja svijeta.

*Dan 6. avgust 1999. beše najkrvaviji dan u dugoj povesti podzemnog rata između ljudi i robota. Sigurnost androida da se rat završava tog dana u 18.00 časova, kad je predviđena propast sveta, nije umanjila njegovu žestinu, besomučnost i nemilosrdnost. (Pekić, 2017: 551)*

Ovoga puta, vođa ljudi i protagonista romana Jonh Carver (Howland) preduhitriće namjere androida, i u proročki predviđenom trenutku uspjeti da spasi svoju, a uništi suparničku vrstu. Time se suptilno sugerije da se sukcesija uništenja svijeta nastavlja, jer će po istom obrascu svojih suparnika i ljudi proizvesti novi apokaliptični kraj.

Po dinamizmu fabule, ukrštanju tema o filogenetskim izvorima čovječanstva i strahu od potencijalnoga tehnološkog uništenja svijeta, kao i vještini narativnoga zahvata po arheološkoj dubini vremena i pamćenja, roman *Atlantida* predstavlja jedinstveno ostvarenje ne samo u sistemu južnoslovenskih književnosti, već i u opštoj književnosti postmodernizma. U njemu je autor uspio da akumulira cjelokupno civilizacijsko iskustvo i da ga uspješno prekodira u naučnofantastični prosede, istovremeno prikazujući utopijske potencijale čovječanstva, ali i njegovu destruktivnu moć. S izvjesnom dozom pesimizma, Pekić cjelokupnoj priči daje alegorijske konture o vječnome ponavljanju povijesnih grešaka, čime oponira ideji o linearnome progresu društva. Zbog toga ovaj roman pripada nizu vrhunskih umjetničkih ostvarenja u kojima je apokaliptična stvarnost prikazana kao distorzirani refleks utopijskih ideala koje čovječanstvo ne samo da nije uspjelo da u potpunosti realizuje, već je u svojim nevještim demijurškim igrama ugrozilo i sopstveni opstanak.

## LITERATURA

- Bodrijar, Žan (1991). *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad: Svetovi.
- Foucault, Michel (1984). *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*. Architecture /Mouvement/ Continuité. Preuzeto sa sajta:  
<https://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf>
- Ingram, D. James (2017). *Introduction: Utopia and Politics*. In *Political Uses of Utopia: New Marxist, Anarchist, and Radical Democratic Perspectives*. New York: Columbia University Press.
- Juszczak, Andrzej (2014). *Stary wspaniały świat. O utopiach pozytywnych i negatywnych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Marković, Milan (2018a). *Velika narativna sintagmatika Pekićevog Novog Jerusalema*, u: *Cetinjski filološki dani I*. Cetinje: FCJK, str. 735–740.
- Marković, Milan (2018b). *Dekonstrukcija hrišćanskoga mita u Pekićevu Vremenu čuda*. Cetinje: FCJK.

- McHale, Brian (1992). *Constructing Postmodernism*. London and New York: Routledge.
- McHale, Brian (1987) *Postmodernist fiction*. London and New York: Routledge.
- Milošević, Nikola (1996). *Književnost i metafizika: Zidnica na pesku II*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Pekić, Borislav (2017). *Atlantida: epos*. Beograd: Laguna.
- Pekić, Borislav (1993). *Vreme reči*. Beograd: BIGZ, Srpska književna zajednica.
- Platon (2002) *Država*. Beograd: BIGZ.

**Milan MARKOVIĆ**

**FROM GENESIS TO APOCALYPSE – DYSTOPIC  
HISTORY OF CIVILIZATION IN BORISLAV  
PEKIĆ'S NOVEL *ATLANTIS***

This paper analyzes the narrative procedures and mechanisms by which Borislav Pekić in his novel *Atlantis* deconstructs the history of civilization from its genesis to the apocalypse, and composes a story of eternal repetitions, duplications and iterations of its contents and negative values. Thus, cyclicality becomes Pekić's basic poetic principle, which can be explored on all levels (plot, compositional, thematic, etc.) of his literary texts. As the author of a pronounced postmodern sensibility, Pekić combines coding systems of different genres and discourses on the formal level of text construction and builds a kind of intertextual labyrinth. It reveals an alternative history of civilization and exposes misconceptions about anthropological progress. In the search for personal origins, the heroes of *Atlantis* are confronted with the knowledge of their own artificial nature, which hides the truth about the fundamental duality of the world. In this way, Pekić examines universal topics about the extreme limits of humanity. Viewed in this methodological framework, the novel *Atlantis* becomes a story of delusions of faith in the linear and technological progress of mankind, a metaphor for the collapse of humanism, or dystopia that follows the dark history of anthropological roots of materialist civilization and its hopeless future.

Keywords: *Borislav Pekić, Atlantis, dystopia, postmodernism, intertextuality, iteration, duality*